

УДК 13-05:1:316.6

DOI: <https://doi.org/10.30970/PPS.2022.42.11>

ДУХОВНА КУЛЬТУРА ОСОБИСТОСТІ ЯК ПРЕДМЕТ СОЦІАЛЬНО-ФІЛОСОФСЬКОГО АНАЛІЗУ

Ореста Лопуга

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-8916-6215>

*Одеський національний університет імені І. І. Мечникова,
факультет історії та філософії, кафедра культурології
вул. Дворянська, 2, 65000, м. Одеса, Україна*

Розглянуто зміст та сутність поняття духовної культури. Заакцентовано увагу на тому, що духовний світ людини неможливий без духовних знань та духовних зусиль щодо їх трансформації у характеристики особистості. В статті найбільш прийнятним є розуміння поняття «культура» у контексті її людинотворчої функції як духовної субстанції буття людини й соціуму. Аналізується конкретний зміст поняття «культура» який визначається процесами соціалізації й інституціоналізації людини, що особливо чітко проявляється в умовах глобалізації. Констатовано, що духовна природа дає можливість культурі здійснювати свою головну функцію – людинотворчу. Діяльнісне перетворення зовнішнього світу є основою формування в людини «інструментального розуму», а засвоєння духовних цінностей формує її внутрішній світ і викликає розвиток тих духовних якостей, завдяки яким вона й стає особистістю. Вказано, що взаємодія культур на духовному рівні має розглядатися як основний механізм збереження людини та людства у сучасну епоху, що може розглядатися як змістовний фундамент духовної культури XXI століття.

Підкреслено, що в основі соціально-філософського дискурсу дослідження духовної культури особистості має лежати проблематика взаємозв'язку та взаємодетермінації особистісного духовного розвитку та духовного життя суспільства загалом. Зазначено, що проблеми духовного життя людини є предметом соціально-філософського дискурсу у тому контексті, у якому вона виступає як соціальна істота. Соціальний вимір феномену духовної культури як наслідок взаємодії особистості та суспільства має знаходитися у центрі соціально-філософського аналізу. З'ясовано, що будь-яка культура – це система цінностей певного соціокультурного середовища та особливостей людей, що до нього належать, тому духовну культуру у соціально-філософському контексті слід розглядати як атрибутивну властивість членів певного соціального організму.

Ключові слова: духовність, духовна культура, духовні цінності, глобалізація, молодь, особистість, соціалізація, суспільство.

Духовні аспекти культури є предметом вивчення археології, етнографії, історії, філософії, соціології, мистецтвознавства, етики, релігієзнавства та багатьох інших гуманітарних дисциплін. Це свідчить про універсальність даного явища людського буття, що включає в себе загальний і прийнятий усіма спосіб мислення (К. Г. Юнг); родову сутність людини на відміну від тварин (В. Ф. Оствальд); створену людськими силами частину навколишнього середовища (М. Херскович); специфічний людський спосіб мислення, відчуження й поведінки (Т. С. Еліот); сукупність матеріальних і духовних цінностей (Г. Францев); будь-які форми людської діяльності в процесі освоєння світу об'єктів (М. С. Каган); духовне буття суспільства (Л. Кертман) тощо [1].

Постановка проблеми. Для новітніх розробок проблеми духовної культури особистості підґрунтям слугує традиція, що склалась у вітчизняній філософії. У «філософії серця» Г. С. Сковороди, М. В. Гоголя, П. О. Куліша, І. Я. Франка, П. Д. Юркевича, сфера

розуму далеко не вичерпує духовного життя, її основою є «ідея серця» як такого центру внутрішнього світу людини, котрий визначав її індивідуальність.

Критичному переосмисленню, переінтерпретації духовності, її природи й сутності, а також специфіці виявлення у суспільстві присвячено праці зарубіжних мислителів різних поколінь та філософських поглядів, зокрема А. Бергсона, М. Бубера, Р. Бульмана, М. Вебера, Е. Гуссерля, В. Дільтея, А. Камю, Е. Кассіра, С. К'єркегора, Х. Ортега-і-Гассета, П. Рікера, Ж.-П. Сартра, П. Тейяра де Шардена, П. Тіліха, Е. Фромма та інших.

Проблематика сучасних соціально-філософських досліджень проблеми духовної культури особистості також є достатньо різноманітною. До праць, що містять поважний внесок у розуміння цього феномену у різноманітних вимірах, належать, зокрема, публікації В. П. Андрушенка, В. Ф. Баранівського, Є. Р. Борінштейна, Л. П. Буєвої, Л. В. Губерського, О. О. Долженкова, В. Г. Кременя, С. Б. Кримського, С. В. Пролеєва та інші.

Мета статті полягає в соціально-філософському аналізі духовної культури особистості.

Результати. Всі поняття і визначення культури дослідники проблеми розділяють на три великі групи. Культура розуміється 1) як усе те, що створило людство за час свого існування, 2) як досягнення людства, що заслуговують позитивну оцінку, 3) як перетворення природного світу в рукотворний у відповідності з потребами людини [2, с. 16]. Проте в загальноприйнятому значенні культура розуміється як духовна й піднесена сторона життя людей.

Зміст та сутність поняття «духовна культура» вимагає уточнення такого фундаментального поняття як дух. «Дух» розглядається як атрибут Бога у християнстві, як життєдайна основа Всесвіту у пантеїзмі, активний елемент, що уможливорює самосвідомість (Д. Портер), суб'єктивна сутність індивіда (У. Джеймс) тощо. При всій розбіжності інтерпретацій можна вважати, що дух – це об'єктивна надіндивідуальна форма існування надприродного, яка набувається через соціалізацію і здатна керувати діями людини, а душа є виявом духу через певні ментально-психічні явища на рівні свідомості особистості. Загалом слід сказати, що дух розглядається як джерело життєвої енергії людини, що забезпечує її цілісність та родову ідентичність.

У цьому контексті духовну культуру доцільно інтерпретувати як осмислення людиною, для якої головною сутністю життя є універсальні цінності добра, краси та істини, сенсу свого буття, місця і гармонізації її стосунків з природою, суспільством, інформаційним середовищем [3, с. 9]. Усвідомлення виміру духовного начала культури є гармонічне поєднання духовного і матеріального, де пріоритетним постає духовне.

Для моєї роботи найбільш прийнятним є розуміння поняття «культура» у контексті її людинотворчої функції як духовної субстанції буття людини й соціуму [4, с. 32]. Завдяки духовній культурі з її орієнтацією на вічні цінності відбувається натхнення повсякденного людського буття, і в результаті – піднесення людини над його щоденністю. У межах духовної культури просторово-часові границі індивідуального буття, кінцевого та обмеженого за природою, розширюються до причетності універсальному й нескінченному буттю космосу.

Конкретний зміст поняття «культура» визначається процесами соціалізації й інституціоналізації людини, що особливо чітко проявляється в умовах глобалізації. Актуалізація проблематики духовної культури як предмету філософського дослідження в сучасних умовах визначається тим, що стосовно процесів глобалізації та інформатизації дане поняття слід розглядати як найбільш загальну абстракцію, яка розвивається у своїх визначеннях в умовах найбільш багатого конкретного змісту. Саме від культурного розвитку соціальних спільнот різного рівня в епоху глобалізації вирішальною мірою залежить їхнє подальше існування як соціальних суб'єктів. У культурній антропології подібний статус культури називають «тотальним соціальним фактом».

Ключовою категорією мого дослідження є духовна культура, яка розглядається як випереджально-прогностична по відношенню до матеріальної культури, оскільки «репрезентує комплекс ціннісно-сміслових, інформаційно-пізнавальних, художньо-образних явищ, що об'єктивуються та розвиваються в межах суспільної, групової й індивідуальної свідомості» [5, с. 5]. При цьому близьке поняття «духовність» має розумітися як визначальна складова духовної культури, у межах якої визначається ставлення особи до природи, суспільства, самої себе. Духовність виступає як сукупність проявів духу в людині та світі, а у соціальному контексті інтерпретується як інтегруюча основа суспільства, що виражається у моральних цінностях.

Такі поняття як «духовне життя», «духовна культура», «духовні цінності», «духовна діяльність» завжди знаходилися у центрі уваги мислителів усіх епох. Проблемі духовності людини приділяли велику увагу античні філософи (Платон, Арістотель, Демокрит, Сократ), німецька класична філософія (І. Г. Гердер, І. Кант, Г. В. Ф. Гегель, Л. А. Фейєрбах, Ф. В. Шеллінг, Б. Паскаль), філософи-екзистенціалісти (С. Кіркегор, М. Хайдеггер, К. Ясперс, Е. Гуссерль), українські філософи (П. Д. Юркевич, Г. С. Сковорода). Узагальнюючи їх погляди, можна зробити висновок, що духовна культура є результатом двох видів духовної діяльності. Духовно-продуктивна діяльність забезпечує формування духовних цінностей, а духовно-практична діяльність стосується опануванню людиною та соціальними групами накопичених людством духовних цінностей у процесі власного культурного розвитку. Саме другий процес лежить у основі соціалізації підростаючого покоління і має найбільше значення для формування духовної культури молоді. Його результатом є набуття особистістю духовного досвіду, розвитку ціннісних орієнтацій, духовних потреб і духовних почуттів.

Визначення духовної культури в сучасних умовах ускладнюється двома факторами. З одного боку, можна говорити про величезне різноманіття культурно-цивілізаційних зразків і форм сучасного світу в умовах глобалізаційної взаємодії різних народів та етносів, з іншого боку слід констатувати, що культура як духовна субстанція буття людини й соціуму за багато тисяч років пройшла тривалий етап своєї еволюції і відповідно має багато історичних форм. Тому поняття «культура» у філософській думці має величезну кількість різних інтерпретацій, що визначає і різноманіття визначень її духовної складової.

Уперше в літературі слово «культура» як філософський термін зустрічається в роботі «Тускуланські диспути» (45 р. до н.е.) римського оратора та філософа Марка Тулія Цицерона, і тут цей термін також має духовний характер. Цицерон визначав філософію як «оброблення душі» і з цього приводу писав: «Оброблення душі – це і є філософія; вона виполнює в душі пороки, готує душу до прийняття посіву й довіряє їй – сіє, так би мовити, – тільки те насіння, яке, визрівши, приносять найбагатший урожай» [6, с. 188]. У сучасному сенсі термін «культура» уперше був використаний німецьким юристом С. Пуфендорфом (1632–1694) у роботі «Про право природне» (1684) для визначення усього, що відрізняється від природи. Слово «культура» у цьому сенсі набуває дуже широкого обсягу, однак домінування духовного начала і тут є достатньо очевидним. Разом з тим слід підкреслити онтологічність культури як філософського поняття, оскільки її основу складає один з рівнів універсальної онтології передусім у зв'язку з тим, що культура включає в собі і діяльність, і її результати – як духовні, так і матеріальні.

Загалом слід сказати, що проблема людини, її духовного світу органічно пов'язана з розкриттям творчої природи людини через її духовність, що надає людському життю сенс. За В. Франклом, загалом універсальні людські цінності ґрунтуються на трьох складових людського буття, в основі якого лежать духовність, свобода та відповідальність. Загалом

духовні цінності розглядаються як основа поєднання у культурі загальнолюдських та національних цінностей [7, с. 12]. Взаємодія культур на духовному рівні має розглядатися як основний механізм збереження людини та людства у сучасну епоху, що може розглядатися як змістовний фундамент духовної культури XXI століття.

Культура у своєму духовному вимірі надає смисли людському буттю у всій тотальності його проявів. Духовність як основа культури задає орієнтацію на вічні й абсолютні цінності, і саме завдяки цьому відбувається нагнення повсякденного людського існування, при цьому цінності духовності одночасно є й фундаментальними ціннісними основами культури, забезпечуючи її «когерентність» (Д. Бом) і цілісність. Відомий філософ В. Біблер також характеризує культуру як «форму самодетермінації, самоприречення діяльності, волі, свідомості, мислення, долі людини», гранями її виступають філософія, мистецтво, моральність, теорія, релігія як сили самодетермінації, а кульмінацією є акт самодетермінації, унікальний і неповторний для кожного індивіда [8, с. 304–305]. Підкреслюючи пріоритетність духовної складової культури в людиностворюючому вимірі, Г. Зіммель показав, що культура – «це шлях душі до самої себе» [9, с. 474]. Саме культура, її духовний потенціал представляє собою тут-і-тепер, що є основою дороги в майбутнє всього людства.

Практично всі дослідники підкреслюють, що актуалізація проблеми духовної культури особистості на сучасному етапі зумовлена невизначеністю соціального розвитку, що прямо впливає на розбіжність у розумінні загальнолюдських ідеалів і конструктивних стратегій розвитку людини та суспільства, а також поширенням у духовному житті технократичного мислення та орієнтирів споживацького способу життя [10, с. 3].

Одним з найбільш розроблених напрямів вивчення духовної культури людини є її аналіз на особистісному рівні. При цьому акцентується, що духовна культура безпосередньо визначає духовну спрямованість особистості, яка втілюється у духовних інтересах, цінностях, орієнтаціях та світогляді, проявляється у наявності віри, переконань, ідеалів та інших духовних регуляторів діяльності і спирається на волю, духовну чуттєвість і світопереживання, притаманні особистості. Найбільш суттєвою ознакою духовної культури є внутрішньо багатий світ людини.

Цей рівень досліджень має глибокий філософський вимір, оскільки духовна культура особистості розглядається як поняття, що відображає цінності й смисли людського буття. Сутністю духовної культури як категорії людського буття є набування сенсу життя у вигляді усталених на особистісному рівні ціннісно-смыслових життєвих орієнтирів, що здійснюється на основі трансформування універсуму зовнішнього буття у внутрішній світ особистості, його творення як незалежної сутності у вигляді поєднання образу світу з моральними основами особистісного буття.

У практичному сенсі проблема соціально-філософського аналізу сутності, структури, функцій духовної культури особистості й основних напрямків її формування сьогодні набуває особливого значення, оскільки безпосередньо пов'язана з формуванням високого рівня морально-психологічного стану підростаючого покоління, від якого залежить майбутнє країни у всіх вимірах – від економічної конкурентоспроможності до забезпечення національно-культурної самоідентифікації народу. Духовна культура українського суспільства як соціальний феномен є вираження національного характеру й специфіки українського суспільства, що визначає соціокультурні підстави її філософського дослідження. У той же час контекстом для розуміння основ духовної культури є філософські інтерпретації духовної сутності людини та способів її існування у просторі культури свого народу. У цьому сенсі духовна культура дає основи філософського осмислення людського в людині, а також і взаємин людини та навколишнього світу.

На мою думку, в основі соціально-філософського дискурсу дослідження духовної культури особистості має лежати проблематика взаємозв'язку та взаємодетермінації особистісного духовного розвитку та духовного життя суспільства загалом. Духовна культура розгортається в двох формах, які характеризують домінування особистісно-діяльнісної та соціокультурної складових. У першому випадку мова йде про духовні якості людини й діяльність щодо їх опредмечування, в іншому – про духовні цінності, які створені людиною й стали надбанням суспільства. Проте проблеми духовного життя людини є предметом соціально-філософського дискурсу у тому контексті, у якому вона виступає як соціальна істота. І саме соціальний вимір феномену духовної культури як наслідок взаємодії особистості та суспільства має знаходитися у центрі соціально-філософського аналізу.

У межах соціально-філософського дискурсу духовна культура особистості має аналізуватися як процес набування людиною людського через інтеграцію до соціального простору свого буття. Людина високої духовної культури, як вказував О. Шпенглер, відзначається не знаннями про ті чи інші її вияви, а тим, що усвідомлює й почуває внутрішню форму, внутрішній нерв культури [11, с. 545]. Така людина як би попадає на силові лінії культури й рухається по них, вони ведуть її по лінії безперервного духовного розвитку, яка визначається соціокультурним оточенням. Оскільки будь-яка культура – це система цінностей певного соціокультурного середовища та особливостей людей, що до нього належать, тому духовну культуру у соціально-філософському контексті слід розглядати як атрибутивну властивість членів певного соціального організму.

Духовна культура створює змістовні та мотиваційні основи діяльності, спрямованої на духовний розвиток одночасно і людини, і суспільства, у її змісті відображаються також й основні результати цієї діяльності. Хоча вона не вичерпує духовного життя суспільства, її можна розглядати як його ядро. Структурно духовна культура є достатньо складною, включаючи в себе наукову, філософсько-світоглядну, політико-правову, моральну, художню культуру. На особистісному рівні загальносоціальний контекст духовної культури проявляється передусім у гуманітарній складовій, до якої входять світогляд особистості, рівень політичної й правової культури, моральні й естетичні якості, ставлення до проблем свободи совісті й віросповідання тощо.

Соціально-філософський аналіз духовної культури особистості має дуже серйозне підґрунтя у історії філософської думки і сучасних наукових розвідках. У його основі знаходиться фундаментальна філософсько-методологічна настанова, згідно з якою духовна культура визначається як онтологічне осердя людини, розуміється як здатність і потреба засвоювати та перетворювати зовнішній та внутрішній світ за законами Істини, Добра, Краси у їх єдності. Духовна культура і творчість (спрямована як на саму людину, так і на трансформацію зовнішнього світу) нерозривно пов'язані одна з одною, їх формування відбувається паралельно, вони в кінцевому підсумку доповнюють одна одну. Від самої людини, її внутрішніх ресурсів та креативності щодо їх розвитку і реалізації залежить рівень духовного розвитку суспільства. У той же час високий духовний рівень суспільства дає можливість і людині реалізувати свою духовну сутність. У цьому проявляється діалектика соціального та особистісного аспектів духовної культури [12, с. 7].

Висновки. Проективно-модельюючий напрям соціально-філософського дослідження духовної культури особистості ще не дістав достатнього поширення у науковій літературі. Між тим феномен духовної культури молоді доцільно розглядати саме у контексті соціального потенціалу розвитку, з використанням концептів особистісного та соціального капіталу. При цьому набагато ширше, ніж у межах першого напрямку досліджень, охоплюється спектр проблем морально-етичного становлення особистості, її соціалізації, актуалізації її

духовно-творчих ресурсів, оскільки у цьому випадку мова йде про рушійні сили глобальних соціокультурних трансформацій постсучасного зразка.

Розкриваючи саме соціально-філософський зміст поняття духовної культури особистості, слід насамперед підкреслити його системостворюючий стосовно суспільного розвитку потенціал.

Список використаної літератури

1. Каган М. С. *Философия культуры*. СПб. : Питер, 1996. 235 с.
2. Владышевский Д. В. *Социодинамика культуры и постмодернизм* / Д. В. Владышевский, Н. В. Ковтун. М.: Мысль, 2000. 186 с.
3. Темех Н. Д. *Українське телебачення і проблеми формування духовності молоді* : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.01.08 / Н. Д. Темех ; Львів. нац. ун-т ім. І. Франка. Л., 2005. 20 с.
4. Байдаров Е. У. *Культура как духовная субстанция бытия человека и социума в условиях глобализации*. Вопросы культурологии. 2011. № 9. С. 32–37.
5. Вербець В. В. *Теоретико-методологічні засади формування духовно-творчого потенціалу студентської молоді* : автореф. дис. ... д-ра пед. наук : 13.00.01 / В. В. Вербець ; Нац. пед. ун-т ім. М. П. Драгоманова. К., 2005. 40 с.
6. Цицерон. *Тускуланские беседы. Избранные сочинения*. М. : «Художественная литература», 1975. С. 186–225.
7. Долженко В. О. *Виховання духовних цінностей у студентської молоді в полікультурному просторі* : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.07 / В. О. Долженко; Східноукр. нац. ун-т ім. В. Даля. Луганськ, 2006. 20 с.
8. Библер В. С. *От наукоучения – к логике культуры: Два философских введения в XXI век*. М. : Мысль, 1990. 413 с.
9. Зиммель Г. *Понятие и трагедия культуры* / Г. Зиммель. Избранное. Том 1. Философия культуры. М. : Юрист, 1996. С. 445–474.
10. Помиткін Е. О. *Психологічні закономірності та механізми духовного розвитку дітей і молоді* : автореф. дис. ... д-ра психол. наук : 19.00.07 / Е. О. Помиткін; Нац. пед. ун-т ім. М. П. Драгоманова. К., 2009. 42 с.
11. Шпенглер О. *Закат Европы: Очерки морфологии мировой истории: в 2-х т.* М. : Мысль, 1993. Т. 1. 595 с.
12. Ткачук І. О. *Формування духовно-творчого потенціалу студентської молоді в трансформаційному суспільстві* : автореф. дис. ... канд. філософ. наук : 09.00.10 / І. О. Ткачук; Нац. пед. ун-т ім. М. П. Драгоманова. К., 2010. 18 с.

THE SPIRITUAL CULTURE OF PERSONALITY AS THE SUBJECT OF A SOCIO-PHILOSOPHICAL ANALYSIS

Oresta Lopuha

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-8916-6215>

Odessa I. I. Mechnikov National University,

Faculty of History and Philosophy, Department of Cultural Studies

Dvoryanskaya str., 2, 65082, Odessa, Ukraine

The content and essence of the concept of spiritual culture are considered. The emphasis is that the spiritual world of man is impossible without spiritual knowledge and spiritual efforts to transform them into personality traits. The most acceptable understanding of the concept of "culture" in the context of its human function as the spiritual substance of human existence and society is assumed. Analyzes that determine

the processes of human socialization and institutionalization include the specific meaning of the term "culture", which is particularly clear in the context of globalization. It is argued that the spiritual nature allows culture to fulfill its main function – humanization. The transformation of the activity of the external world is the basis for the formation of the "instrumental mind" of humans, and the assimilation of spiritual values shapes their inner world and causes the development of these spiritual qualities, thanks to which they become as persons. It is argued that the interplay of cultures on the spiritual level should be considered the main mechanism of human behavior and humanity in the modern era, which can be seen as an eloquent foundation of the spiritual culture of the 21st century.

It is emphasized that the socio-philosophical discourse of studies on the spiritual culture of an individual should be based on the problem of mutual connections and determination of personal spiritual development and the spiritual life of society in general. It is noted that the problems of human spiritual life are the subject of socio-philosophical discourse in the context in which he acts as a social being. The social dimension of the phenomenon of spiritual culture as a consequence of the interaction of the individual and society should be at the center of the socio-philosophical analysis. It was found that each culture is a system of values of a specific socio-cultural environment and the characteristics of people belonging to it, therefore spiritual culture in the socio-philosophical context should be treated as an attribute of property of members of a specific social organism.

Key words: spirituality, spiritual culture, spiritual values, globalization, youth, personality, socialization, society.